

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

ALİYƏ ƏVƏZ QIZI HACIYEVA

**AZƏRBAYCAN TELEVİZİYASINDA İCTİMAİ-SİYASİ
VERİLİŞLƏRİN DİLİ**

10.02.01- Azərbaycan dili

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI - 2012

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Bayram Baxşalı oğlu Əhmədov
filologiya elmləri doktoru,
professor

Rəsmi opponetlər:

Nizami Manaf oğlu Xudiyev
filologiya elmləri doktoru,
professor

Nizami Qulu oğlu Cəfərov
Azərbaycan MEA-nın müxbir
üzvü, filologiya elmləri doktoru,
professor

Aparıcı təşkilat:

Bakı Slavyan Universiteti
Muasir Azərbaycan dili kafedrası

Müdafiə «_14_» ____02__ 2012-ci il saat «__»də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.01.141) iclasında olacaqdır.

Ünvan: Az. 3701143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 31. V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Aftoreferat «____» _____ 2012-ci ildə göndərilmişdir.

**D.01.141 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya elmləri
doktoru, professor**

Q.İ.MƏŞƏDİYEV

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Çağdaş dünyada heç bir xalq kütləvi informasiya vasitələrsiz (KİV-siz) təsəvvür etmək mümkün deyil. KİV-in bütün növləri dünyada üç vəzifəni yerinə yetirir: bilgiləndirmə – burada öyrətmə, elmi məlumatı çatdırma; məlumatlandırma- xəbərlərin çatdırılması; əyləndirmə nəzərdə tutulur. Bu baxımdan televiziya əvəzsiz vasitə kimi önə keçir. Cəmiyyət yenilikləri, gələcəyə aid hər hansı bir xəbəri ondan öyrənir. Məhz buna görə hər kəs öz marağına aid olan proqramın vaxtını intizarla gözləyir, televiziya «təbii ki, dünyagörüşümüzü genişləndirir, «mavi ekran» həmçinin bizi mövcud sosial problemlərin müzakirəsinə cəlb edir, çoxmilyonlu auditoriya ilə operativ əks-əlaqə yaradır, bu əlaqələr isə ictimai düşüncəni formalaşdırır, cəmiyyətin hərtərəfli və ahəngdar inkişafına kömək edir, yaşadığımız dövrlə, zamanə ilə mənəvi bağlılıq duyğusu yaradır»¹.

Xalq arasında televiziya dedi», «televiziyada da dedilər», «filan proqram olacaq» kimi deyimlər televiziyanın cəmiyyətin inam yeri, informasiya mənbəyi olduğunu göstərən ifadələrdir.

Bütün bu sadaladıqlarımız özünü ən çox televiziyanın ictimai-siyasi verilişlər blokunda göstərir. Bu verilişlər bloku çoxsaylı proqramların, mühüm xəbərlərin daşıyıcısı olduğuna görə onun tamaşaçı-dinləyici kütləsi də çoxdur.

Azərbaycan televiziyasının ictimai-siyasi verilişlərinin ictimai şüurda, sosial psixologiyada, mənəvi-estetik tərbiyədə, maarifçilik işində təsir qüvvəsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Göstərdiyimiz verilişlərin ədəbi dil normalarının yayılmasında, möhkəmləndirilməsində, qorunmasında xüsusi rolu vardır. Bunları nəzərə alaraq ictimai-siyasi verilişlərin dilinin inkişaf meyilini, onların zənginləşmə, dəyişmə yollarını, bu verilişlərdə danışq dili ilə şifahi ədəbi dil arasındakı qarşılıqlı münasibəti, üslublararası inteqrasiyanı, bu verilişlərin dilinin qrammatik quruluşunu, orfoepik normanın burada özünü göstərməsini diqqət mərkəzinə gətirmək günümüzün zəruri tələblərindəndir. İctimai-siyasi verilişlərin nitq mədəniyyətinin əsas tələblərini yerinə yetirməkdə, onun inkişafında, təbliğində xüsusi xidmətləri var. İctimai-siyasi verilişlər Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin yeni söz və terminlərlə zənginləş-

¹ Məhərrəmov Q.M. Televiziya haqqında etüdlər. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1996, s.25.

məsində geniş fəaliyyət göstərir. Bu cəhətlərə görə də belə verilişlərin dilinin tədqiqi problemin daha da aktual olduğunu göstərir.

İctimai-siyasi verilişlərin ən mühüm özəlliklərindən biri mədəni nitqin gözəl, aydın, rəbitəli, münasib, ifadəli və düzgün olmasıdır. Bir tərəfdən ekran nitqini öyrənmək televiziya verilişlərinin özəlliyini açmağa kömək edir, digər tərəfdən televiziya verilişləri nitqə canlı dil proseslərini müşahidə etmək üçün zəngin material verir.

İctimai-siyasi verilişlər bizim gündəlik həyatımıza daxil olmuşdur. Elə buna görə də teleekrandan eşitdiyimiz nitqin gündəlik nitq ünsiyyətinin formalarından biri kimi də öyrənilməsi çox aktualdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Müşahidələr göstərir ki, bəzi tədqiqatlar nəzərə alınmazsa, Azərbaycan televiziyasının konkret verilişlərinin dili haqqında ayrıca elmi tədqiqat işləri aparılmamışdır. Ona görə də televiziyada ictimai-siyasi verilişlərin dili mövzusu tədqiqata cəlb olunur.

Dissertasiya işi aşağıdakı məqsəd və vəzifələri yerinə yetirməyi qarşıya qoyur:

- Televiziya dilinin, xüsusilə İSV-nin (İctimai-siyasi verilişlər) dilinin əsas xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;
- İSV-də ədəbi dil münasibətlərini müəyyənləşdirmək;
- İSV-nin üslubi-semantik xüsusiyyətlərini tədqiq etmək;
- İSV-də nitq mədəniyyəti məsələlərini müəyyənləşdirmək; mövzu ilə bağlı səmərəli təkliflər vermək.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin aşağıdakı yenilikləri vardır:

- İSV-nin dilində hansı ictimai-siyasi terminlərin işlənmə tezliyi aydınlaşdırılmışdır;
- İSV-nin dilində daha çox hansı söz, ifadə və birləşmələrin işləndiyi araşdırılmışdır;
- İSV-də dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən söz və ifadələrə diqqət yönəldilmişdir;
- İSV-nin dilində ədəbi dil normalarının müəyyənləşdirilməsində təbiilik, işləklik, zərurilik, sabitlik meyarlarına və prinsiplərinə əməl olunduğu və olunmadığı məqamlar üzə çıxarılmışdır;
- Bu verilişə baxan tamaşaçıların dil münasibəti, kommunikativ vasitə olaraq dilin informativlik imkanları araşdırılmışdır.
- İSV-də standart dil normalarına, o cümlədən anlaşılıq sadə cümlələrə üstünlük verilməsi məsələləri araşdırılmış və müəyyənləşdirilmişdir ki, İSV dili digər KİV vasitələrindən

fərqli olaraq daha yığcam, aydın, konkret və dəqiqdir.

Dissertasiya işinin nəzəri və praktik əhəmiyyəti. İSV-nin linqvistik istiqamətdə tədqiqinin nəzəri və praktiki əhəmiyyəti böyükdür. İstinad edilən məsələyə dair nəticələr, tövsiyələr dilçilər, televiziya jurnalistləri üçün, ümumiyyətlə, şifahi ədəbi dilin inkişafı üçün gərəkli ola bilər. Hesab edirik ki, bu araşdırma KİV dilini araşdıran mütəxəssislər üçün faydalı ola bilər.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqat işinin mənbəsinə gəlinə qeyd etmək lazımdır ki, mövcud dilçilik bazasından və digər mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Bu mənbələrə jurnallar, qəzetlər aiddir. Eyni zamanda Azərbaycanın görkəmli alimlərinin əsərlərindən istifadə olunmuşdur. Ə.Dəmirçizadənin, A.Axundovun, A.Qurbanovun, N.Xudiyevin, Q.Məhərrəminin, F.Mustafayevin, Z.Budaqovanın, K.Vəliyevin, B.Əhmədovun, İ.Məmmədovun, H.Həsənovun və başqalarının əsərləri tədqiqat işinin ərsəyə gəlməsində xüsusi rol oynayıb.

İSV-nin dilinə aid olan fikirlərin izahı üçün olan nümunələr hazırda Azərbaycanda fəaliyyət göstərən televiziyalardan götürülmüşdür. Azərbaycan İctimai televiziya, Azərbaycan Lider televiziya, Azərbaycan Dövlət televiziya, ANS televiziya, Azad Azərbaycan televiziya dəlil-sübutlar, araşdırmalar, izahlar və s. üçün istifadə etdiyimiz əsas mənbələrdir.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiya işi elmi və müqayisə, televiziyanın ictimai-siyasi verilişlərinin müşahidə metodları əsasında yazılmışdır. Əsər ümumi dilçilikdə, türkologiyada və Azərbaycan dilçiliyində mövcud olan əsərlərdəki tədqiqat üsullarının və sosial elmi ideyaların inkişaf etdirilməsi istiqamətində hazırlanmış, xalqımızın görkəmli dilçi alimlərinin fikir və ideyalarına üstünlük verilmişdir.

Dissertasiyanın apobasiyası. Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında hazırlanmışdır. İşin əsas məzmununu əhatə edən 9 məqalə çap olunmuşdur.

Dissertasiya işinin quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işi aktual mövzuya həsr olunmuşdur. Burada Azərbaycan dilçiliyinin az öyrənilmiş sahəsinə - televiziya dilinə diqqət yetirilir, araşdırmalar aparılır. Tədqiqat işinin giriş hissəsində mövzunun aktuallığı, yeniliyi, metodları, apobasiya və eləcə də dissertasiyanın quruluşu haqqında yığcam məlumat verilir.

«İctimai-siyasi verilişlər və ədəbi dil» adlanan birinci fəslin birinci bölməsi «Məsələnin qoyuluşu» adlanır. Burada deyilir ki, İSV-nin dili və üslubu Azərbaycan dilçiliyinin az öyrənilmiş sahəsidir. Bu tədqiqat işinin gedişi zamanı İSV-də ədəbi dil, danışq dili ilə və onlar arasındakı münasibət, ədəbi dilin təbiilik, işləklilik, zərurilik, sabitlik əlamətləri müəyyənləşdirilir, ədəbi dil normalarının inkişafında İSV-nin yeri və mövqeyi aydınlaşdırılır.

Azərbaycan televiziya milli ədəbi dilimizin daşıyıcısıdır. Onun bu missiyasının, peşəkarlıq amalının əsas aparıcısı İSV-dir. Cəmiyyətdə gedən tarixi-ictimai proseslərlə əlaqədar dilimizin biganə qalmadığı mühüm hallara, dəyişikliklərə İSV-lər birinci olaraq həssaslıqla yanaşır. Televiziya, o cümlədən İSV-lər televiziya şifahi nitqə geniş meydan verərək ədəbi normativlik baxımından ona rəngarənglik verir. İSV-lər televiziya şifahi ədəbi dilin və nitq mədəniyyətinin həqiqi daşıyıcısı olaraq işıqlandırır, özünü də qəbul edilir.

Televiziya texnikası və texnologiyasının, televiziya sənətinin inkişafı ilə bağlı dilə yeni daxil olan söz və terminlər, onların yeni məna kəsb etməsi İSV-də də öz yerini tapır.

İSV-də şifahi nitqin və ədəbi dilin normalarının tələblərinə cavab verilir.

İSV-də başqasının nitqindən, sitatlardan da yeri gəldikcə istifadə olunur.

İSV-nin dilində ifadəlilik vasitələrindən biri sinonimlərdir. Sinonimlərdə yaranan zənginlik və rəngarənglik nitqi maraqlı edir, dinləyicilər belə danışq tərzindən zövq alırlar. Məsələn: güc-qüvvə-taqət, el-vətən-diyar, yurd-oba-ocaq, dünya-ələm-cahan-kainat, üz-sifət-bəniz-camal, keçid-aşırım və s.

İSV-nin dilində xalq zəkasının müdrikliyinin ümumiləşdirilmiş bədii ifadəsi olan atalar sözü, zərb məsələlər və aforizmlərdən geniş istifadə olunur. Lakin bu konkret, yığcam, hakimanə aforistik ifadələr öz dərin mənalara ilə yanaşı, gözəl səslənməyə də malikdir. Atalar sözü, aforizmlər, zərb məsələlər yerində deyiləndə daha təsirli və ifadəli olur.

İSV-nin dilindəki xüsusi tipli sual cümlələri- ritorik sual cümlələrində sual intonasiası və bəzi sual əvəzlilikləri böyük rol oynayır. Ritorik sual cümlələri nitqin təsir gücünü artırmaq, dinləyicini düşünməyə sövq etmək məqsədini daşıyır. Məsələn, «Hamı Cıdır düzü? Hamı İsa bulacağı?» (09.10.2003 – AzTV «El bir olsa...»). Belə suallar cavab tələb etməyən, lakin İSV-də tamaşaçıyı düşündürən bədii formalardır.

İSV-nin dilində sözün, ifadənin öz həqiqi mənasında yox, bəzi

hallarda məcazlaşdırılmış – metoforikləşdirilmiş formalarından da istifadə olunur. Məcazlaşma təsadüfi yaranmır. Məcazlaşma çox vaxt müxtəlif obyekt və hadisələrin oxşarlığına, bir-birinə bağlılığına görə yaranır. Məs:

Ekran - «mavi» sözü ilə birlikdə «televiziya» mənasında: mavi ekran- televiziya işləyir. Baş - «xəbər» sözü ilə birlikdə «mühüm» mənasında: baş xəbər – mühüm xəbər. İç – «xəbər» sözü ilə birlikdə «daxili» mənasında: iç xəbər- daxili xəbər.

Nəzər - «nöqtə» sözü ilə birlikdə «diqqətdə olan», «nəzərdə olan» mənasında. Nəzər nöqtəsi- diqqətdə olan (məsələ), nəzərdə olan (məsələ).

İSV-nin dilində köməkçi nitq hissələri də xüsusi rol oynayır. Köməkçi nitq hissələri sözlər, söz birləşmələri və cümlələr arasında müxtəlif struktur əlaqə, münasibət yaradır. Cümlələrə yeni məna calarlığı verir. Morfoloji cəhətdən sabit səs tərkibinə malik olan, cümlə ilə üzvü surətdə bağlı olmayan bu leksik qrammatik söz qruplarından İSV-nin dilində istifadə etməmək qeyri-mümkündür. Qeyd etdiyimiz bu spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, köməkçi sözləri beş qrupda birləşdirmək olar:

1. Sözlər və söz birləşmələri arasında müxtəlif sintaktik münasibətləri əks etdirən köməkçi nitq hissəsi – qoşma.
2. Sözlər, söz birləşmələri və cümlələr arasında sintaktik əlaqə yaradan nitq hissəsi- bağlayıcı.
3. Söz və cümlələrə müxtəlif münasibətlər və əlavə məna calarlığı verən köməkçi nitq hissəsi- ədat.
4. Danışılan hər hansı bir məsələyə modal münasibətini bildirən köməkçi nitq hissəsi –modal sözlər.
5. Hiss və duyğuların emosional ifadəsinə xidmət edən xüsusi nitq hissəsi –nida.

Bu bölmədə qeyd olunmuşdur ki, İSV-nin dilində ən çox sadə cümlələrdən istifadə olunur. Bu cəhət tamaşaçılara anlama, qavrama cəhətdən yaxından kömək edir. Məsələn, «Onlara fəxri fərman verdi. Uşaqlara tək-tək şokalad payladı. Valideynlər ona hədiyyələr verdilər» (10.03.07 –AzTV «Xəbərlər») və s.

İSV-də tez-tez təkrarlanan dil vasitəsi kimi kilişlərdən, qəliblərdən istifadəyə meyil artır. Tipik nitq, şablon streatip ifadə sayılan bu kilişlər¹ özünü daha çox hər hansı rəsmi görüş, hadisə haqqında məlumatlarda göstərir. Məsələn, «Abidə önünə əklil qoyuldu», «Heydər

¹ Məhərrəmli Q.M. Televiziya dili. Bakı: Elm, 2002, s.163.

Əliyev adına hava limanında İ.Əliyevi baş nazir Artur Rəsizadə, Prezident apartının rəhbəri Ramiz Mehdiyev, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Hacıbala Abutalıbov yola saldılar», «Viktor Yuşenko Azərbaycanın Milli Məclisində olub», «Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev Yaponiya prezidentinə təbrik teleqramı göndərüb», «Heydər Əliyev adına beynəlxalq hava limanında Türkiyə hökuməti başçısının şərafinə fəxri qaravul dəstəsi düzülmüşdü» və s.

İSV-də xitablardan geniş istifadə olunur. Müraciət bildiren xitablarda müraciət edən sual verir, sözləriylə təsir etmək istəyir və s. Məsələn, «Təşəkkür edirəm, Qurban müəllim, çox ətraflı cavab verdiniz», «Aydındı, Novruz müəllim, aydındı», «İradə xanım, bəs beynəlxalq cəmiyyətləri bu işə necə cəlb edirsiniz?» (12.03.07 – İctimai TV «İşgüzar saat»), «Haradasan, ay sağlam gənclik» (12.03.07-ANS «Xəbərci»).

Bu verilişlər blokunda yüzlərlə terminə rast gəlmək olur. İSV-nin çatdırılan hər buraxılışında tamaşaçı həmin terminlərlə tanış olur. Bu zaman orfoepiya normaları yayılır, tamaşaçılar çalışır ki, televiziya tələffüzünü düzgününü öyrənsin. Rəsmi xəbərlər, icmallar, tok-şoular zamanı ən çox aşağıdakı termin və terminoloji birləşmələr işlənir: xəbərlər, informasiya, videoicmal, icmal, icmalçı informasiya buraxılışı, informasiya proqramı, analitik informasiya proqramı, politoloq, xarici xəbərlər, xarici xəbərlər bloku, kütləvi informasiya vasitələri, ötən həftənin rəsmi xronikası, analitik informasiya buraxılışı, informasiya siyasəti, xüsusi müxbir, siyasət, siyasi icmal, siyasi icmalçı, beynəlxalq icmal, həftənin icmalı, həftə analitik informasiya proqramı, telekörpü, səfirlik, cümhuriyyət, gündəlik xəbər bloku, son xəbər, son xəbərin ilk buraxılışı, baş xəbər, şərhçi, birbaşa yayım, siyasi informasiya, prezident, analitiklər, bölgə müxbiri, informasiya vasitəsi, dövlət müstəqilliyi, beynəlxalq tanınma, xarici siyasət, daxili siyasət, analitik siyasətçi, siyasi ekspert, yaxın şərq üzrə ekspert, siyasətçi, ekspert, diaspora, milli dövlətçilik və s.

Elm və təhsil proqramlarında terminlər müxtəlif mövzularda və məzmunu uyğun çalarlarda, rəngarənglikdə özünü göstərir. Sağlamlığa aid verilişlərdə diaqnostika, klinika, stomotoloq, kardioloq, oftormoloq, stendqoyma, infrastruktur, mədə-bağırsaq xəstəlikləri, qızılca, qızdırma, göy öskürək, quş gripi, analiz, işemik xəstəlik, təcili yardım, miokardın, leporoskopiya, cərrahiyyə, serebral iflic, qan təzyiqi, diaqnoz, bakterial, talisiməya, diabet və s. tibbi terminlərlə qarşılaşmaq olur.

Dini yönümlü verilişlərdə: dini tolerantlıq, ayə, hədis, din, dini

baxış, dini düşmən, islam dini, peyğəmbər, həzrəti peyğəmbər, məscid, quran, quran surəsi, Qurani-Kərim və s.

Maariflə, təhsillə bağlı: magistr, bakalavr, imtahan, tələbə qəbulu, tələbə qəbulu komissiyası, test, litsey, gimnaziya, kollec, texnikum, universitet, aspirantura, orta təhsil, özəl məktəb, özəl təhsil, elmlər namizədi, elmlər doktoru, professor, Elmlər Akademiyası, qızlar seminarı və s.

Publisistik verilişlər çoxşaxəli, çox çalarlı, müxtəlif məzmunlu olduğuna görə terminlər də rəngarəngdir. Publisistik veriliş hansı sahəyə, şəxsiyyətə ünvanlanırsa, termin də həmin sahəyə aid olur.

Hərbi-vətənpərvərlik buraxılışlarında: Qarabağ müharibəsi, əsir torpaqlar, Xocalı soyqırımı, sülh, sülh danışıqları, əsgər, vətən, vətən şəhidləri, işğal, işğalçı, Azərbaycan ordusu və s.

Keçən əsrin sonlarına doğru ölkəmizin həyatında baş verən tarixi dəyişikliklər terminlərin də funksionallaşmasını artırır. Terminlərin bəziləri köhnələrək sıradan çıxır, bəziləri fəallaşır. Bunların həyata keçməsində isə mühüm rol televiziya məxsusdur. Televiziya kütləvi halda terminlərin ötürülməsi, yayılması, kütləviləşdirilməsi işində yaxından iştirak edir. Bu baxımdan İSV-nin jurnalistlərinin də üzərinə ölkə həyatında əsas hesab olunan aparıcı verilişlərin, mühüm xəbərlərin daşıyıcıları kimi böyük vəzifə düşür. Çünki ilk dəfə kütləyə yeni eşidilən terminləri bu verilişlərin jurnalistləri çatdırırlar. Zəif işlənən və ya sıradan çıxmaq üzrə olan terminləri də onlar işlədirlər. Ona görə də onlar dildə işlənən terminləri yaxşı bilməli, ədəbi dildə məqbul olanları seçilib işlədilməlidir.

İSV-də «kitab dili» ilə tez-tez rastlaşırıq. Bu dil nitqi quru, sönük edir, verilişlərə marağı azaldır. Bir verilişdə müşahidə olunan nitqdə işlənən birləşmələrə fikir verək: «yol verəcəkdir, iştirak etməlidir, müraciət etmişdir, iştirak etməlidir, müraciət etməlidir, tərəfdarıdır, gərəkdir, əldə edilmişdir, əldə edilməlidir...» (08.03.07 -AzTV «Xəbərci»). Bu nitqin xəbərləri elə belə davam edərək başa çatır. Bu söz birləşmələri «yol verəcək, iştirak etməli, müraciət edib, iştirak etməli, müraciət etməli, müraciət edib, tərəfdarı, gərəkdə, əldə edilib, əldə edilməli» kimi tələffüz olunsaydı, daha yaxşı olardı.

Informasiya xarakterli cümlələrdə tez-tez diqqətsizlik müşahidə olunur. Məsələn, sistemli olaraq televiziyanın xəbər buraxılışlarında respublikamızdan kənar baş verən hadisələr haqqında məlumat verdikdən sonra aparıcılar deyirlər: «İndi isə qayıdaq respublikamıza». Bizə görə isə belə deyilməlidir: «İndi isə qayıdaq respublikamızda baş

verən hadisələrin xəbərlərinə». «İndi isə bölgə müxbirimiz Azad Müzəffərliyə bağlanırıq» (23.11.06 -AzTV «Xəbərlər»). Bu cümlə isə belə deyilməlidir: «İndi isə bölgə müxbirimiz Azad Müzəffərli ilə telefon bağlantısı olacaq».

Araşdırmalarımız zamanı reportajların birindən digərinə keçid vaxtı nitqdə böyük uyğunsuzluqlar olduğu da bu yarımbölmədə öz əksini tapıb. Məsələn, Azad Azərbaycan TV-nin xəbərlər buraxılışı məşhur kino aktyoru Jan Kvot Vandamın Bakıya gəlişi haqqında məlumat verir. Məlumatın sonuna yaxın deyilir: «J.K.Vandam idmançıdır. Elə bu məqamda idman proqramını dinləyək» (13.11.06). Bu iki cümlə arasında əlaqələndirici bir cümlənin olması yerinə düşərdi.

Dissertasiyanın «**İctimai-siyasi verilişlərin dili və ədəbi dil normaları**» paragrafında İSV-nin jurnalistlərinin nitqinin əsas meyarları müəyyənləşdirilir. Buraya təbiilik, işləklik, intensiv işləklik, sabitlik, zərurilik, dəqiqlik kimi tələblər aid edilir.

İSV-nin dilində orfoepik, leksik və qrammatik normalara diqqət yetirək. Bu dil normaları İSV-lər üçün mühüm və əsasdır.

Orfoepik norma. Orfoepiya danışq səsi cəhətdən qovuşdurucu və ümumiləşdirici normaları əks etdirən tələffüz qayda-qanunlarının sistemli toplusu olduğuna görə televiziya nitqi həmin normanın tələblərini ödəməli, bu normanın çərçivəsi daxilində fəaliyyət göstərməlidir. Ekranı danışan şəxs vurğunu, intonasiyanı gözləyəndə öz mədəni səviyyəsini nümayiş etdirir və dinləyicidə xoş ovqat yarada bilir.

Azərbaycan dillçiliyində tələffüz qaydaları ilə müxtəlif dövrlərdə Ə.Dəmirçizadə, M.Şirəliyev, M.Adilov, A.Axundov, Ə.Əfəndizadə, B.B. Əhmədov, N.Abdullayev kimi alimlər məşğul olmuşlar. Onların müəyyən etdiyi tələffüz qaydaları eyni ilə ekranı səsələnən nitqə, həmçinin İSV-nin nitqinə aiddir. Sonralar biz televiziya dili tədqiqatlarında bu qaydalara istinad edildiyini görürük. Bu, bir xalqın dilinin tələffüz qaydalarının sistemləşmiş məcmusudur. Onda İSV-nin nitqində hansı orfoepik qaydalara, tələblərə əməl olunmalıdır? Bu qaydalar, əsasən, aşağıdakılardan ibarətdir:

1. **Tələffüzdə asanlıq.** Danışq zamanı dilə çətin yatan sözlərdən istifadə edilmir. Diləyatımlı, asan tələffüz olunan ifadələr işlədilir. Sinonimlər cərgəsindən asan tələffüz olunan söz önə gətirilir.
2. **Danışqda təbiilik.** Bu qayda fonetik, orfoepik normalara əməl etmək üçün vacibdir. Nümunə üçün bəzi sözlərdə – la,- lə şəkilçiləri ilə düzələn fellərin təsriflənərək tələffüz edilməsini göstərmək olar. Məsələn: səslə, səsəylirlər – səsdə, səsdəylirlər; izlə, izləylirlər

– izdə, izdəyirlər; dişlə, dişləyirlər- dişdə, dişdəyirlər və s.

3. **Danışıda qənaət.** Bu norma daha çox qrammatik formaların tələffüzünə aid olur. Qənaətdən doğan yeni variant müstəqil fəaliyyət göstərən yeni və köhnəni sıxışdırıb aradan çıxara bilmir. Felin indiki zamanının inkarı (deməyir, verməyir, getməyir, oxumayı- demir, vermir, getmir, oxumur, gələcək zamanın- acaq-əcə, -ac,- əc (deyəcəyəm-deyəcəm, oxuyacağam- oxuyacam) ilə işlənməsi, ikinci şəxsin cəmini bildirən şəxs şəkilçisinin-siniz⁴, siz⁴ (alırınsız-alırsız, deyirsiniz-deyirsiniz), formaları buna misal ola bilər. İSV-nin dilində bu yönümdə gedən proseslər göstərir ki, yeni forma köhnə formaya qalib gəlir.
4. **Tələffüzdə xalq danışığı dili prinsipi.** Bu zaman söz və ifadələrin xalq danışığı şəklindən geniş istifadə olunur.
5. **Fonetik hadisələrə əməl olunması prinsipi.** Bu, orfoepik, fonetik normaları müəyyənləşdirməkdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.
6. **Dilin özünəxəşliyi ifadə edən fonetik hadisələrin alınma sözlərə təbii nəticəsində fonetik normaların qətiləşdirilməsi:** Nayilə (Nailə), mahiyət (mahiyət), vidyo (video), aditoriya (auditoriya) və s.

Tədqiqat zamanı İSV-nin aparıcılarının, teleştirakçıların dilində aşağıdakı kimi qüsurları, nöqsanları da müşahidə etdik. Səs düşümü, səs artımı, səs yerdəyişməsi, səs əvəzlənməsi kimi hadisələrlə tez-tez üzləşirik. Məsələn: «Bir az gəbud da çıxsa bunu deyəcəm» (22.11.07. -İctimai TV. «İşgüzar saat») cümləsində «gəbud», «Bəlkəm doğrudan deyirik problem budur» (22.11.07 - İctimai TV «İşgüzar saat») cümləsində «bəlkəm», «Bax, bu ensiklopediya çönüb olacey Azərbaycanın atributu» (13.1.07 - Lider «Səda») cümləsində «çönüb olacey», «Psixoloqlar məsləhət görürlər ki, oxuyun» «Bəzən mən müxazirə oxuyanda görürəm ki, tələbə nauşniknədi» (6.11.07 - İctimai TV. «Aktual») cümlələrində «məsləhət», «müxazirə», «nauşniknən», «Nooldu Nizami Paşayev birdən-birə dopinq atdı» (7.12.06- Lider «Səda») cümləsində «nooldu», «Bini mən imkan iliyə bilmərəm» (6.13.06- Lider «Səda») cümləsində «bini», «iliyə», «Hərdən olurdu ki, oturub bizlə də şaxmat oynayırdı» (18.11.06 -İctimai TV «Carçı») cümləsində «şaxmat» sözləri və s. Eyni zamanda səslər elə dəyişilir ki, bu kimi sözlər tamamilə yəndəmsiz vəziyyətdə səslənir: yenə-genə, cümə-cuma, vərəq-varaq, dərman-dərmən, yəni-yanı, Azərbaycan-Azarbaycan, televizor-televizır, narazı-nərazi, bacarıq-başarıq, o qədər-o xarta, deyil-dəyil, elə-eylə və s.

İSV-nin dilində orfoepik qaydaların nümunəvi şəkildə özünü

göstərdiyini də görürük. Aşağıdakıları dediklərimizə nümunə göstərə bilərik. Birinci nümunə: «Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanmasına dair saziş layihəsi Ermənistanda 2008-ci il prezident seçkisinə qədər hazırlana bilər. Belə bir mülahizə ilə Britaniyanın «İka-nomist Intellicens Yunit» mərkəzinin ekspertləri çıxış ediblər. Ermənistanda siyasi vəziyyəti öyrənən Britaniya vətəndaşlarının fikrincə, sülh danışıqlarında iştirak edən diplomatlar 2007-2008-ci il seçkilərinə qədər problemin həllinə dair razılaşma hazırlaya bilər. Eyni zamanda, onlar Dağlıq Qarabağda sülhə nail olma şanslarını nəzərə alaraq, Vaşinqtonun Koçaryan iqtidarı üçün maneələr yaratmayacağı ehtimalını irəli sürüblər. Onların fikrincə, hətta «Minilliyin çağırışı» proqramı üzrə maliyyə axınlarından məhrum olma və Avropa ilə Yaxın Qonşuluq Siyasətindən kənar qalma ehtimalı Ermənistan hakimiyyətini qarşıdakı seçkiləri Qərb standartlarına uyğun keçirməyə vadar etməyəcək» (17.04.07 - İctimai TV «Carçı»). İkinci nümunə: «Əlcəzairdə növbəti terror hadisəsinin qarşısı alınıb. Polis içərisində 500 kiloqram dinamit olan avtomobili zərərsizləşdirib. Məlumatlara görə avtomobil Əlcəzairin təhlükəsizlik xidmətinin baş direktoru Əli Tunsinin iqamətgahı qarşısında saxlanılıb. Ötən günkü partlayışlardan sonra ərazidə axtarış aparən polis avtomobilə baxış keçirib və partlayıcı maddə aşkarlayaraq onu zərərsizləşdirib. Xatırladaq ki, dünən hökumət binası və beynəlxalq hava limanı ərazisində iyirmi dörd nəfərin ölümü, iki yüz nəfərin yaralanmasına səbəb olan terror aktına görə məsuliyyəti Əl-Qaidə qruplaşması üzərinə götürüb» (24.04.07- İctimai TV «Carçı»).

Leksik normalar və leksik vasitələrdən istifadə söz və obyektiv aləmin bütün gerçəkliklərini əks etdirir. Bütün gerçəkliklər –əşya və hadisələrin adları, tarixin dəyişməsi, cəmiyyətin inkişafı sözlə ifadə olunur. Hər hansı bir dəyişiklik, inkişaf, yenilik sözlərin də dəyişilməsinə, çoxvariantlılığına səbəb olur. Hər bir dəyişiklik beyinlərdə, şüurlarda öz inikasını tapır, formalaşır.

Keçən əsrin sonlarına doğru Azərbaycanın tarixində olan köklü dəyişikliklər sözlərimizdə özünü bütün və dərin ciddiliyi ilə göstərdi. Bu göstəricilərin təbliğində telejurnalistlər böyük rol oynadılar, bu işi layiqincə davam etdirdilər. Onu da qeyd etməliyik ki, İSV-nin jurnalistləri bu işin əsas icraçılarına çevrildilər.

Leksik normalar əsasında aşağıda qeyd etdiyimiz yeniliklər, dəyişikliklər də dissertasiya işində özünün geniş əksini tapıb.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında- əsarətdə olarkən Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası adlanırdı. Müstəqillik

əldə etdikdən sonra respublikamız Azərbaycan Respublikası adlanmağa başladı. SSRİ, onun dövrüylə bağlı çox sözlər – mərkəzi komitə, baş katib, ali sovet, sovet ordusu, komsomol, pioner, kommunist partiyası, sovet pasportu və s. kimi sözlər dilimizdə çox az hallarda işlənən sözlərə çevrildilər. Bu dövrdən başlayaraq hökumət, dövlət, təşkilat, dövlət orqanları və s. mühüm qurumlarda sözlərin böyük bir hissəsi dilimizdə tamamilə köhnəldi. Dövrümüzlə, inkişafımızla, dünyagörüşümüzlə, dünya arenasına çıxmağımızla əlaqədar çoxlu yeni sözlər, terminlər, yeni söz birləşmələri yarandı: Məsələn: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, prezident, müstəqil Azərbaycan, prezident aparatı, GUAM ölkələri, Heydər Əliyev fondu, Milli Məclis, Milli Bank, Yeni Azərbaycan Partiyası, Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti, Azərbaycan Respublikasının Əməkdar müəllimi, Azərbaycan Respublikasının İstiqlal ordeni, Azərbaycan Respublikasının Milli qəhrəmanı, Azərbaycanın Müdafiə Sənayesi Nazirliyi, Böyük səkkizlik, Bakı-Tiflis-Ceyhan neft kəməri, Azərbaycan dövlətçiliyi, Antalya Bəyannaməsi, Bakı-Tiflis-Qars dəmiryolu xətti və s.

Torpaqlarımızın işğal olunması faktı dilimizin lüğətinə sözlər verdi: Məsələn, Qarabağ müharibəsi, Qarabağın işğalı, Xocalı soyqırımı, köçkün, Azərbaycan Respublikasının Qaçqınlar Komitəsi, çadır şəhərciyi, Şuşa döyüşü, Daşaltı əməliyyatı və s.

1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələrini əks etdirən birləşmələr də leksikamıza daxil oldu: 20 yanvar, Qara yanvar, Şəhidlər xiyabanı, 20 Yanvar Cəmiyyəti və s. Bütün bu yeniliklər İSV-nin dilində tez-tez işlənən lüğəvi vahidlərdir.

İSV-nin leksik fondu üçün dubletlərin də xarakterik olması faktı tədqiqat işində özünə yer almışdır. Belə variantlardan hansının yaşayacağını dilin özü müəyyənləşdirir. Ədəbi dilimizdə elə lüğəvi variantlar vardır ki, onlar artıq uzun illər mövcuddur, eyni səlahiyyətlə də işləmək hüququna malikdir. Məsələn, həm Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti, həm də Bakı Şəhər Meriyası, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı, həm mer, həm parlament, həm milli məclis, həm sədr, həm spiker, həm sədrin müavini, həm vitse spiker və s. sözlərin işlədilməsi elə adi, təbii qarşılıdır. 16.11.07- İctimai TV-nin «Çarpaz baxış» verilişində həm aparıcı, həm iki teleştirakçı hər biri veriliş boyu həm millət vəkili, həm də deputat deyirdilər. Hər nitq sahibi nitqində bu sözlərdən birini işlətsə yaxşı olar.

Verilişlərimizdə sözlərin yerində işlənmədiyini də görürük. Əlbəttə, bu telejurnalistin peşəkarlığına şübhə gətirən amildir. İSV-də

terminlərin işlədilməsi mütləqdir. Terminlər yerində işlədilməli, norma baxımından müəyyən hədd gözlənilməlidir. Əks halda televiziya dilinin əsas prinsiplərindən biri-onun kütləviliyi və anlaşılıqlı olması prinsipi pozula bilər. Terminlərdən zəruri hallarda istifadə etmək lazımdır. Nitqi terminlərlə doldurmaq tamaşaçının fikrini yayındırır, qavrama qabiliyyətini zəiflədir. Terminlərin ən çox elm və təhsil verilişlərində işləndiyini görürük. Bu həm də lazımdı. Burada məsələ terminin deyilişi ilə bağlıdır. Bu zaman çalışmaq lazımdır ki, tamaşaçının başa düşəcəyi sözlərdən istifadə olunsun, əgər jurnalist bunun öhdəsindən gələ bilmirsə, çalışmalıdır ki, onu tamaşaçıya sadə bir dillə çatdırsın.

Müxtəlif xəbər və informasiya xarakterli verilişlərdə aşağıdakı terminlər çox işlənir: xəbərlər, informasiya, video, icmal, icmalçı, informasiya proqramı, analitik informasiya proqramı, politoloq, xarici xəbərlər, xarici xəbərlər bloku, kütləvi informasiya vasitələri, şərh, şərhçi, rəsmi xronika, həftənin rəsmi xronikası, informasiya buraxılışı, ötən həftənin rəsmi xronikası, informasiya siyasəti, xüsusi müxbir, müxbir, siyasi icmal, siyasi icmalçı, beynəlxalq icmal, «həftə» analitik informasiya proqramı, tetekörpü, gündəlik xəbər bloku, son xəbər, son xəbərin ilk buraxılışı, baş xəbər, əsas xəbər, birbaşa yayım, siyasi informasiya, analitiklər, bölgə müxbiri, informasiya vasitəsi, xarici siyasət, daxili siyasət, analitik siyasət, siyasət, siyasətçi, siyasi şərhçi, ekspert, siyasi ekspert, politiki, yaxın şərq üzrə ekspert, sərəncam, fərman, müraciət, bəyannamə, dövlət siyasəti, insan haqları üzrə müvəkkil, assambleya məruzəçisi və s.

Elm və təhsilə aid verilişlərin dilində xüsusən sağlamlığa aid verilişlərdə terminlərin çoxu çətin anlaşılındır. Məsələn: «Sağlam ol» verilişinin bir proqramında (9.11.07 - İctimai TV) işlənən terminlərə diqqət yetirək: stendqoyma, kardioloq, infrastruktur, işemik xəstəlik, miokardın infaktı, leporoskopiya, serebral iflic və s. Bu terminlər hamı tərəfindən yetərincə, başa düşülmür. Bununla yanaşı, xalq içindən gəlmə-soyuqlama, qızılca, qara yara, göy öskürək və s. kimi terminlər də işləkliyini saxlayır.

Dini verilişlərdə aşağıdakı terminlərlə tez-tez rastlaşırıq: məscid, Qafqaz Müsəlmanları idarəsi, Şeyxülislam, Qurani Kərim, quran surəsi, mömin, namaz, Həzrəti Peyğəmbər və s.

Hərbi-vətənpərvərlik verilişlərində işlənənlər: tağım komandiri, komandanlıq, Ali baş komandan, komandan, Milli qəhrəman, ordu və s.

Hüquq verilişlərində qanun, qanunvericilik, qanun məcəlləsi,

mütəşəkkil dəstə və s. terminləri müşahidə edirik.

Publisistik verilişlərdə məzmun, mövzu müxtəlif olduğu kimi terminlər də müxtəlifdir. Məsələn: Qənbər Hüseynli sənədli filmində (6.11.07-AzTV) bəstəkar, violençal, mahnı, opera, filarmoniya, əməkdar incəsənət xadimi, incəsənət xadimi, şair və s. kimi sözlərin çox işləndiyini müşahidə edirik.

Dissertasiya işində son illərdə elm, təhsil sahəsində aşağıdakı sözlərin daha çox fəallaşdığı da qeyd olunub: magistr, bakalavr, seminariya, gimnaziya, kollec, lisey, tələbə qəbulu komissiyası, test və s. Bu da onunla əlaqədardır ki, respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra təhsil sistemində böyük dəyişikliklər oldu. Bu dəyişikliklər tarixən fəal olmuş, sonra fəallığını itirmiş seminariya, gimnaziya, kollec və s. kimi sözləri yenidən həyata qaytardı.

Araşdırmalarımız zamanı gördük ki, rəsmi verilişlərdə «bircə», «ikicə», «beşçə» kimi sözlər də işlənir. Bu kimi sözlər rəsmi verilişlərdə «bir», «iki», «beş» kimi deyilsə, normaya uyğundur. Birinci deyiliş tərzii isə əzizləmə mənasını verir.

Elə sözlər də var ki, verilişlərimizdə onların tələffüzündə nöqsanlara yol verilir. Söz necə yazılırsa elə də deyilir. Məsələn: konqresmen, konqres, proses, qlobal, problem, ornament, orijinal və s. Həmin sözlər belə tələffüz olunmalıdır: kanqresmen, kanqres, prases, qlabal, prablem, arnament, arijinal və s.

İSV-nin dilində işlənən bir qrup sözlər isə əvvəlki mənasını dəyişib: Məsələn, əvəllər «rəsmi» sözü «düzgün», «həqiqət» mənasında işlənirdi. Son illərdə isə bu söz başqa mənələrdə də işlənir. İndi dövlət, beynəlxalq təşkilatların kürsülərində oturan şəxsləri «rəsmilər» adlandırırlar. Məsələn: BMT rəsmisi, prezident aparatının rəsmisi, nazirliyin rəsmisi və s. Bəzən bu söz bütöv bir dövlət qurumuna, təşkilata şamil olunur. Məsələn: Rəsmi Bakı və s.

Hökumət adamlarının, dövlətdə, təşkilatda mühüm vəzifə tutan insanların bir-biri ilə, xarici həmkarları ilə görüşü, «rəsmi görüş», həmin insanların xarici dövlətlərə səfərləri «rəsmi səfər», bu səfərlər zamanı apardıqları danışıqlar «rəsmi danışıqlar» adlanır. «Rəsmi» sözü son illərdə İSV-nin dilində siyasi mənə kəsb edən sözə çevrilib.

Hazırda İSV-nin dilində səlahiyyət sözünə (-li) şəkilçisi artırılmaqla alınan səlahiyyətli sözü də dövlətdə, təşkilatda mühüm vəzifə tutan insanlara deyilir. Məsələn: dövlət səlahiyyətli, partiya səlahiyyətli, nazirliyin səlahiyyətli və s. kimi kəlmələr fəall işlənən dil vahidlərinə çevrilib.

Qeyd etdiyimiz bütün dil hadisələri haqqında tədqiqat işində ətraflı yazılmışdır.

Alınma sözlərin çox işlənməsi dili ağırlaşdıran amillərdəndir. Lakin biz alınma sözlərsiz də keçinə bilmərik. Dilimizdə ərəb, fars, rus mənşəli sözlər çoxdur. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra Türkiyə Respublikası ilə həyatın bütün sahələrində yaxınlaşmamız çox genişlənməmişdir. Bu isə ilk növbədə dildə öz təsirini göstərir. Bu işdə İSV-nin jurnalistləri aparıcı rol oynayırlar. Bu gün cümhuriyyət, məmləkət, yetərsay, açıqlamaq, vurğulamaq, anlatmaq, öncə, toplum, inanc, özək, durum, amac və s. kimi türk sözləri dilimizdə özünə yer tapmış sözlərdir. Lakin elə türk sözləri də var ki, onlar dilimizdə daimi yer tuta bilmədilər. Məsələn: əlbisə, sıcaq, olamaz və s.

Dissertasiya işində o da qeyd olunmuşdur ki, İSV-nin dilində danışiq-məişət leksikasına məxsus sözlər də işlənir. İSV-nin dilində belə sözləri Milli Məclisdən verilən reportajlarda, seçki kompaniyası zamanı daha çox eşidirik. Rəsmi şəxslər, siyasi xadimlər bu leksikadan çəkinmirlər, televiziya yaraşmayan sözlər işlədirlər. Onların bir-birinə dedikləri qanacaqsız, tərbiyəsiz, yekə baş, alçaq, başdan xarab kimi sözlər televiziya uzaq olmalıdır. «Gopa basmaq», «anlamaz» kimi sözlər kimliyindən, nə münasibətlə deyilməsindən asılı olmayaraq hər kəsə tamaşaçılara, sözün ünvanlandığı şəxsə qarşı hörmətsizlikdir.

Tədqiqat işində müasiri olduğum bu günlərdə tariximizlə əlaqədar olaraq bir qrup sözlərin daha çox fəallaşması haqqında da yazılmışdır. Məsələn, Xocalı soyqırımı, qaçqınlar, köçkünlər, Dağlıq Qarabağ məsələsi, çadır şəhərciyi, qaçqın ailəsi, şəhid ailəsi, Azərbaycanın sülh danışıqları və s. Vaxt gələcək bu sözlər də İSV-nin dilindən silinəcək, bəzisi tariximizdə kök salıb qalacaq, xatırlanacaq. Ancaq bu gün bu sözlər Azərbaycan teleməkanında çox fəaldır.

Qrammatik normalar və qrammatik vasitələrdən istifadə İSV-də ədəbi dilin qrammatik quruluşunun nitq prosesindəki fəaliyyətini tənzimləməlidir. Dilimizdəki sözlər və söz birləşmələri arasında müxtəlif əlaqələr, çoxçeşidli cümlə növləri, söz sırası elə yerli-yerində işlənməlidir ki, onlarda əsas norma pozulmasın. Morfoloji və sintaktik normaları dərinləndirən bilməyən jurnalistlərin nitqindəki çatışmazlıq, dolaşlıq özünü tez biruzə verir. İSV-nin jurnalistləri qrammatik normaların diqqətlə qorunmasına çalışırlar. Lakin onların göstərilən normada qüsurlara yol verdiklərini də görürük. Məsələn: Uzlaşma əlaqəsi pozulur, fikir tamaşaçı üçün aydın olmur, cümlələr yarımçıq qalır, cümlə üzvləri yerində olmur. İSV-də ən çox sadə cümlələr işlənir. Fəlsiz konstruksiyalar,

adlıq cümlələr, yarımçıq cümlələr, mürəkkəb cümlələr, əlaqələndirici, izahedici və s. tipli cümlələr də bu verilişlərin dilində çox işlənir.

İSV-nin əzsaylı hərbi-vətənpərvərlik proqramlarının mətninin cümlələrinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Həmin xüsusiyyətlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- 1) Düşməndən torpaqlarımızı azad etmək, intiqam, qisas almaq; Mütləq qalib gəlmək arzusu, inamı, çağırışı;
- 2) Vətən, yurd həsrəti;
- 3) Yuxarıdakı iki cəhətdən doğan qarğışlar, alqışlar.

Dissertasiyanın «**Azərbaycan televiziyasında ictimai-siyasi verilişlərin dili və telejurnalist peşəkarlığı**» adlanan **üçüncü paragrafda** jurnalistlərin nitq fəaliyyəti araşdırılır.

Televiziyada ictimai-siyasi verilişlərin jurnalistlərinin nitqi müxtəlif məqsədlər daşıyır: 1. Məlumat vermək. 2. Maarifləndirmək. 3. Ruhlandırmaq. 4. Araşdırmaq və s. Bütün məqsədlərə görə jurnalist öz nitqini Azərbaycan ədəbi dilinin tələbləri və normaları səviyyəsində qurmaldır.

Bu bəhsdə dediyimiz həmin fikir öz əksini tapıb. Dissertasiya işində o da qeyd olunub ki, aparıcıların fəaliyyətinə aid mətndən kənar cümlələrdə kobud səhvlər edilir. Xüsusən, veriliş başa çatanda. Məsələn: Buraxılış sona çatanda aparıcı deyir: «Vəssəlam! Mənim deyəcəklərim bu qədər» (27.06.06 - ANS «Xəbərçi»). Bu beş kəlmədəki qüsuralara baxaq: 1-ci «vəssəlam» sözü çox sərbəst söz olduğu üçün işlənməməli idi. «Mənim deyəcəklərim» birləşməsi isə deyir ki, buraxılışlarda deyilənlər aparıcıya yox, televiziya məxsusdur, «bu qədər» yerində deyilməmiş birləşmədir. Deyilməli idi: «Verilişimiz sona çatdı».

Başqa bir nümunə: «Bu saata olan xəbərləri dinlədiniz» (23.06.06 - AzTV «Xəbərlər») «Bu saata olan» yox, «bu saata qədər olan» deyilməli idi. Yaxud: «Azərbaycanda baş verən əsas hadisələri bizdə gözləyin» (09.09.06 - ANS «Xəbərçi») cümlənin verdiyi mənə nəzərdə tutulan fikri ifadə etmir. Demək lazım idi: «Azərbaycanda baş verən əsas hadisələr haqqında xəbərləri bizdən gözləyin».

Dissertasiyada ixtisar adları ilə bağlı fikirlər də verilmişdir. Məsələn, bu gün Azərbaycanın nüfuzlu televiziyalarından biri niyə ANS adlanır. Niyə başqa bir televiziya kanalımız SPACE adlansın? Niyə «Səda +» deyilir? «+» nədir?

Sadaladıqlarımızı Azərbaycan dilində əvəz etmək üçün sözlərimiz çoxdur. Azərbaycanlı ruhuna, bu xalqın ürəyinə, qəlbinə yaxın olan sözləri heç bir əcnəbi dilindən gətirilmiş ifadə əvəz edə bilmir. Bu cür sözlə-

rin işlənməsi dinləyicinin zövqünü korlayır. Bu ixtisarlar Azərbaycan telejurnalist peşəkarlığından kənar seçilib. Jurnalist tamaşaçıyla ünsiyyət prosesində peşəkarlığını iki yolla göstərə bilər: Bir öz xarakteri, şəxsiyyəti, mədəni və elmi səviyyəsi ilə, bir də nədən və necə danışması ilə.

Dissertasiyanın II fəslə «**İctimai-siyasi verilişlərin dilində üslubiyat məsələləri. Funksional üslub anlayışı**» adlanır. Bu fəsil « İctimai-siyasi verilişlərin dili və ədəbi danışq üslubu», «İctimai-siyasi verilişlərin dili və publisistik üslub», «İctimai-siyasi verilişlərin dili və elmi üslub», «İctimai-siyasi verilişlərin dili və bədii üslub» bölmələrindən ibarətdir. Bu bölmələrdə hər bir üslubun ictimai-siyasi verilişlərin dilində geniş və əhatəli yer tutduğu qeyd olunur. Dissertasiya işində hər bir üsluba aid televiziyadan gətirilmiş nümunələr də verilmişdir.

Dissertasiyanın III fəslə «**İctimai-siyasi verilişlərin dili və nitq mədəniyyəti məsələləri**» adlanır. Burada nitq mədəniyyətinin tələblərinə əməl edən nümunəvi verilişlərdən bəhs olunur. Eyni zamanda televiziya kanallarında aşağıdakı kimi qüsur və nöqsanların olduğu qeyd olunur: bəzi hallarda cümlələr düzgün qurulmur, sözlər düzgün seçilmir, nitqarası qırıqlıqlar yaranır, söz sırası pozulur, fikir aydınlığı dinləyiciyə keçməz, təkrarçılığa, uzunçuluğa, sözcülüyə yol verilir, cümlələrin şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşması pozulur, artıq, yersiz sözlər çox işlənir və s. Dissertasiyada sadalananların hər birinə aid verilişlərdən misallar gətirilmişdir.

İctimai-siyasi verilişlərin dilində aşağıdakı tələblər yerinə yetirilməlidir: 1. Nitqin informasiyasının, hadisələrin dəqiqliyi, 2. Nitq bitkinliyi, 3. Nitqin sərrastlığı, 4. Nitqin zənginliyi, 5. Nitqin təmizliyi, 6. Nitqin yığcamlığı, 7. Nitqin məntiqilliyi, 8. Nitqin orijinallığı. 9. Nitqin etikası.

Qeyd olunur ki, müraciət formalarından, jest və mimikalardan yerində istifadə olunmalıdır.

İSV jurnalistinin öz nitqini əsasən şifahi nitqin iki növündə qurduğu qeyd olunmuşdur: monoloji və dialoji nitq.

İSV-nin dilində orfoepik norma pozulmamalıdır. Vurğu yerində deyilməli, intonasiya qaydasında olmalıdır. İSV-nin jurnalistləri nitq mədəniyyətinin bütün tələblərini yerinə yetirərkən vurğunun da yerində deyilməsinə diqqət etməlidirlər. Nitqin lazımı səviyyədə catdırılmasında vurğunun xüsusi rolu vardır. Vurğunun yerini düzgün müəyyən etmək jurnalist üçün son dərəcə vacibdir.

İntonasiya nitqdə elə incə münasibətlər yaradır ki, heç bir for-

mal əlamət həmin münasibətləri yarada bilməz. Jurnalist intonasiyasının səs vasitələri aşağıdakılardır:

1) səsin gücü, nitqin dinamikasını yaradır. Vurğu ilə ifadə olunur.

2) səsin istiqaməti nitqin melodiyasını əmələ gətirir, melodiya səsin hərəkəti ilə yaranır.

3) səsin cürəti nitqin temp və ritmini yaradır. Bu səslənmənin davamlılığı fasilə ilə ifadə olunur. Bu ünsürlər nitqin texniki cəhətləri, nitq mədəniyyətinin əsas bölmələrindən biri olub, danışqda ifadəliliyin yaranmasına xidmət edir.

Aparılan müşahidələr göstərmişdir ki, televiziya jurnalistlərinin intonasiyasında müəyyən qüsurlara yol verilir. Nitqin intensivliyi hazırda teleməkanda intonasiya ilə əlaqədar ən böyük qüsurlardan biridir. Məsələn, reportaj təqdim olunur. Ekran arxası söhbət bitir. Müxbir reportajı hazırlayanları təqdim edir. Heç bir fasilə, intonasiya olmadan sürətli bir nitqlə: «Əziz Məlikli, Sədabə Cahangirli. Xəbərlər». Adama elə gəlir ki, hələ söhbət davam edir. Lakin nitq qəfil kəsilir. Bu qüsür bütün televiziya kanallarında müşahidə olunur. Nitq fasilələrinin dinləyici üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Fasiləsiz nitq mənasızdır, burada məntiqi ardıcılıq yoxdur.

Televiziyanın İSV-lərinin dili və ümumiyyətlə, televiziya verilişlərinin dili, nitq mədəniyyəti məsələlərinin öyrənilməsi, ona əməl olunması, bu məsələlərin pozulmasına qarşı aparılan mübarizə günün aktual olan cəhətlərindəndir. Hər bir televiziya kanalının xəbərlər proqramı verdiyi məlumatı özünəməxsus jurnalist dili ilə, xəbərin çatdırılma əhval-ruhiyyəsi ilə deyilməlidir. Siyasi məsələlərdən danışan hər bir televiziya çıxışçısı (şübhəsiz ki, onlar savadlı adamlardır) öz fikrini elə sərrast ifadə etməlidir ki, «Bu aysberqin görünən hissəsidir» deyəndə (21.12.06 Lider «Səda+») tamaşaçı fikirləşməsin ki, «aysberq» nədir? Görəsən, danışığına məsul olmalı şəxs niyə haqqında danışdığı məsələnin adını çəkmir, «aysberq» deyir?

Dissertasiyanın «Nəticə» hissəsində tədqiqatın əsas müddəaları aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmişdir:

Dil xalqın mənəvi sərvətidir. Dili olmayan xalqın özü də, qurduğu cəmiyyət də təhlükə qarşısında qalar. Ümumxalq dili kimi özünün ali formalaşma dövründən başlayaraq həm danışq dili, həm də ədəbi dil qolları üzrə azərbaycanlılara xidmət etmiş olan Azərbaycan dili XIX əsrdən etibarən tamamilə milli dilə çevrilmiş, inkişaf etmiş, təkmilləşmişdir. Azərbaycan ədəbi dilinin hər iki növü təqribən XI-XII əsrlərdən

mövcuddür. Ədəbi dilin bu iki növü isə yanaşı inkişaf etmiş, zənginləşmə, dəqiqləşmə mənbələri kimi daim bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərmişdir. Dediklərimiz Azərbaycan ədəbi dilinin qanuniləşməsinin zəminini yaratmışdır. Dil onu yaradan və yaşadanlara xidmət edən ünsiyyət vasitəsidir. Dilin mövcud ardıcıl, həmcins, ümumiləşdirici qayda-qanunlarını qorumaq isə hər bir ziyalının, hər bir kütləvi informasiya vasitəsinin vəzifəsi və borcudur.

Televiziya dili, eləcə də İSV-nin dili canlı danışq dili ilə ədəbi dil arasında əlaqə yaradır. İSV ədəbi dilin normalarına əsaslanaraq özünəxas tərzdə üslublararası inteqrasiyanı təmin edir və ədəbi dilin funksional üslublarının əhatəsində fəaliyyət göstərir. Ədəbi dildə, xüsusilə şifahi ədəbi dildə gedən inkişaf prosesləri, dilin fonetik sistemində, lüğət tərkibində, qrammatik quruluşunda müşahidə edilən keyfiyyət dəyişmələri, birinci olaraq ekran-efirə gedən müxtəlif məzmunlu verilişlərin dilində diqqəti cəlb edir.

Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, İSV-nin dili nizamlanmış, daxili strukturu möhkəmlənmiş normativ dildir. Ümumiyyətlə, İSV sahəsində çalışanlar həmişə nəzərdə saxlamalıdırlar ki, ekran dili ədəbi dilin normalarına, xüsusilə orfoepiya normalarına, ümumxalq dilinin tarixi-ənənəvi prinsiplərinə, dialekt və şivələrə, alınma dil vahidlərinə bütün qüvvələri ilə diqqətli olmağı tələb edir. Həm də, ekran dili ekstralingvistik vasitələrə əsaslanan dildir. Bunu da nəzərdə saxlamaq lazımdır.

Televiziya dilinin tədqiqinin aktuallığı həm lingvistikanın, həm də müasir jurnalistika elminin qarşısında duran vəzifələrlə əlaqədardır. Ona görə də, hazırda ölkəmizdə televiziya dilinin öyrənilməsi inkişaf mərhələsindədir. Buna görə də dissertasiyada təqdim olunan nəticələr, ekranda söz üzərində aparılan mülahizələr, üzə çıxarılan spesifik xüsusiyyətlər heç də bütün qanunauyğunluqları əks etdirmir. Televiziya nitqinin tədqiqi zamanı ən faydalı üslub kütləvi informasiya vasitələrinin hər biri üçün səciyyəvi təbliğatı, təsvir imkanlarını nəzərə almaqla onların müqayisəli təhlilidir.

Televiziyada İSV-nin bəzi proqramlarının (əsasən, elm və təhsil proqramlarında) dili bir sıra proqramların dilindən kəskin şəkildə fərqlənir. Burada müxtəlif elm sahələrinə aid terminlər işlədilir. Televiziyanın özünə aid olan terminlər, məsələn, aparıcı, mikrafon, kadr, titr, diktor kimi terminlər də işlədilir.

İSV-də şifahi və yazılı nitq forması özünü göstərir. Verilişlərin yazılı nitq normalarına istiqamətlənməsi və danışq dili elementlərinin özünü göstərməsi hər hansı bir məlumatın mövzusu isə telepublisistka-

nın janrlarına əsaslanır. Rəsmi məlumatlar, bəzi rəsmi verilişlərdəki tərcümələr, sənədli filmlərdə bəzi məqamlarda, seçki kompaniyaları zamanı namizədlərin təqdimatı və s. daha çox normalaşdırılmış ədəbi yazı dilinə meyillidir.

Ayrılıqda linqvistik fakt kimi götürüldükdə İSV-nin dili danışq dilinə, şifahi danışığa əsaslanır. Verilən informasiyalarda daha çox felin indiki zamanı, sadə sintaktik konstruksiyalar üstünlük təşkil edir, feli birləşmələr, adlıq cümlələr, şəxslı cümlələr çox olur və s.

İSV-lər bloku mövzu baxımından müxtəlif və rəngarəngdir. Müraciət obyektleri və ünvanları da çoxyönlü, çoxşaxəlidir. Bu müxtəlif verilişlər bloku öz janrına, kompozisiyasına, süjetinə, tələffüzünə, üslubuna – tələb olunan bütün qayda-qanunlara görə özünəməxsus dil auditoriyası, dil kütləsi tələb edir. İSV-lərin dili, həmçinin anlaşılan, aydın bir dil olmalıdır. Ona görə də hər bir jurnalist ünvanlandığı kontingentin yaşını, bilik səviyyəsini, maraq dairəsini, dünyagörüşü və s. baxımından söz seçiminə, üslub sisteminə, termin işlətməsinə, sintaktik fiqurlardan, cümlə quruluşundan istifadə etməyə böyük diqqət yetirməli, məsuliyyət hiss etməlidir. İSV-nin bəzi proqramlarında, məsələn, AzTV-də «Bizim planet», «Günün nəbzi», Lider TV-də «Səda+», ANS-də «Nəzər nöqtəsi», İctimai TV-də «Gerçəyin özü», «Çarpaz baxış» və bir sıra publisistik verilişlərdə və s. danışq dili sistemlərinin fəallaşması hiss olunur. Burada sözcülyə, dialektlərə, kitab, şivə tələffüzlərinə, lorı sözlərə, yerinə düşməyən atalar sözü və zərb məsəllərə, yerində işlənməyən söz və ifadələrə yer verilir. Orfoepik tələblərlə orfoqrafik tələbləri arasındakı qaydalar kobud və açıq şəkildə pozulur, unudulur ki, bu ekran, şifahi danışq dilidir.

İSV-nin dili üzərində aparılan müşahidələr göstərir ki, əməkdaşlar ədəbi dil normalarının müəyyənəşdirilməsində təbiilik, işləklik, zərurilik, sabitlik meyarlarına və prinsiplərinə əməl edirlər. Aparılan araşdırmalar zamanı aydın oldu ki, İSV-lərin dili üçün intensiv işləklik və dəqiqlik meyarları da yuxarıda qeyd etdiyimiz meyar və prinsiplərə əlavə olunmalıdır. Bu üzərində çalışdığımız mövzunun araşdırılması zamanı üzə çıxan yenilikdir. Telejurnalistlər vurğudan düzgün, yerində istifadə etməyə çalışırlar. Bəzi alınma sözlərdə, ən çox şəxs və şəhər adlarının deyilişində nöqsanlara yol verilir.

İSV-nin dilində leksik vasitələrdən və leksik normalardan istifadə olunmasında düzgünlük görünür. Bu verilişlərin vasitəsilə bir sıra yeni söz və terminlər dilimizə daxil olur ki, bu da lüğət tərkibinin zənginləşməsinə kömək edir. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan

Sovet Sosialist Respublikası adlanan respublikamızın adını müstəqil Azərbaycan Respublikası, müstəqil Azərbaycan, yeni Azərbaycan kimi səslənən adlarını da məhz xalq, böyük kütlə ilk dəfə İSV-nin dilindən eşidib. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevə ünvanlanan «ulu öndər», «milli lider», «Azərbaycan Atatürkü», «ümummilli lider» və s. kimi birləşmələr də İSV-nin dilində formalaşmış, bütün gözəl mənasıyla ümumişlək sözlərə çevrilib, tamaşaçı auditoriyasına çatdırılıb. Bundan başqa, ümumiyyətlə 20-ci əsrin sonlarına yaxın respublikamızın tarixində baş verən ictimai proseslər, böyük tarixi hadisələr – dilimizdə bir çox yeni sözlərin yaranmasına, bəzi sözlərin əvvəlki mənasını dəyişərək yeni mənada işlənməsinə, bəzi sözlərin isə köhnəlməsinə səbəb oldu. Bu proseslər indi də davam edir. Bütün bunlar İSV-lərin dilində birinci olaraq səslənir (Bu barədə dissertasiyada ətraflı bəhs olunub). Yetərsay, Milli Məclis, atəşkəs, fermer və s. də belə sözlər cərgəsindədir. Lakin bəzi verilişlərin aparıcılarının dilində yersiz işlənən alınmalar, lüzumsuz sözlər, elmi əsaslardan kənar ifadələr də işlədilir.

İSV-nin dilində ədəbi dilin üslublarından mövzuya və ya məqsədə müvafiq şəkildə istifadə olunur. Mülahizələr göstərir ki, İSV-də ən çox ədəbi-danışq üslublarından istifadə olunur. Televiziya verilişlərində ədəbi-danışq üslubunun əsas istiqamətlərindən biri məntiqi vurğu ilə intonasiya arasında tarazlığın qorunub saxlanmasıdır. İSV-nin jurnalistləri ədəbi-danışq üslubuna uyğun olaraq dinləyicinin diqqətini istiqamətləndirmək, səfərbər etmək, fikri gücləndirmək, ekspressivlik və emosionallıq yaratmaq, telemətnin qavranılması üçün etno-linqvistik əlamətlərdən – jestlərdən, mimikadan istifadə olunur.

İSV-nin ədəbi dilin normalarına və üslublarına uyğun qurulması nitq mədəniyyətinin tələblərinin ödənilməsi cəhətindən də vacibdir və məntiqi ardıcılıq verilişlərin ümumi effektini artırır, həm də nitq mədəniyyətinin yüksək səviyyədə qurulmasına təsir edir. Diqqətimizdə olan bu verilişlər blokunda nitqin kamilliyinə – sərrastlığına, nitqin zənginliyinə, nitqin təmizliyinə, nitqin yığcamlığına – lakonizminə, nitqin məntiqilliyinə də fikir verilir, nitqin etikası gözlənilir. Bu tələblərin əməl olunmasına böyük səy göstərilir. Ancaq İSV-lərin dilində bəzi nöqsanları və qüsurları da görürük. Məsələn, cümlələr düzgün qurulmur, sözlər düzgün seçilmir, nitq arası qırıqlıqlar yaranır, söz sırası pozulur və fikir aydınlığı dinləyiciyə gec çatır, eyni sözün, eyni ifadənin təkrarına yol verilir, cümlə üzvlərinin kəmiyyətə görə uzlaşması pozulur, artıq, yersiz, televiziya yaraşmayan sözlər işlədilir. Bütün bu nöqsanların və qüsurların aradan qaldırılması üçün dissertasiyada səmərəli və elmi tövsiyələr

verilmişdir.

İSV-də nitq mədəniyyətinin tələblərinin ödənilməsi onun ən böyük məsələlərindən və aktual problemlərindən biridir. Tədqiqatçılarımız, nəzəriyyəçilərimiz qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də nitq mədəniyyəti məsələlərinin öyrənilməsi, inkişaf etdirilməsidir.

Televiziya, onun önündə duran İSV-lər dil normalarının, dil vasitələrinin, dil üslublarının, dil mədəniyyətinin, dil tələffüzünün məktəbi, təbliğatçısıdır. Buna görə də bu dil hərtərəfli, yetərinə öyrənilməli, inkişaf etdirilməli, qorunmalıdır.

Bütün deyilənlərdən belə bir nəticəyə gəldim ki, İSV-nin dili üçün aşağıda gətirdiyim xüsusiyyətlər xarakterikdir:

1) İSV-nin dilində ən çox bu ictimai-siyasi terminlər işlənir: xəbərlər, informasiya, video, icmal, icmalçı, informasiya proqramı, analitik informasiya proqramı, politoloq, xarici xəbərlər, xarici xəbərlər bloku, kütləvi informasiya vasitələri, şərh, şərhçi, rəsmi xronika, informasiya siyasəti, xüsusi müxbir, müxbir, siyasi icmal, siyasi icmalçı, beynəlxalq icmal, «Həftə» analitik informasiya proqramı, telekəpü, gündəlik xəbər bloku, son xəbər, son xəbərin ilk buraxılışı, baş xəbər, əsas xəbər, birbaşa yayım, siyasi şərhçi, ekspert, siyasi ekspert, politilər, yaxın şərq üzrə ekspert, sərəncam, fərman, müraciət, bəyannamə, dövlət siyasəti, insan haqları üzrə müvəkkil, assambleya, məruzəçi və s.

2) İSV-nin dilində daha çox aşağıda sadalanan söz, ifadə və birləşmələr işlənir: Azərbaycan Respublikası, Azərbaycan Respublikasının prezidenti, prezident, müstəqil Azərbaycan, prezident aparatı, xarici işlər nazirliyi, xarici işlər naziri, daxili işlər nazirliyi, daxili işlər naziri, prezident aparatı ictimai-siyasi şöbəsinin müdiri, prezident aparatı xarici işlər şöbəsinin müdiri, Milli Məclis, Milli Məclisin iclası, millət vəkilləri, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyəti, GUAM ölkələri, Heydər Əliyev fondu, Yeni Azərbaycan partiyası, müxalifət partiyaları, iqtidar nümayəndələri, Azərbaycan Respublikasının xalq artisti, Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordeni, Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» ordeni, Azərbaycan Respublikasının milli qəhrəmanı, Şəhidlər xiyabanı, Azərbaycanın Müdafiə sənayesi nazirliyi, Azərbaycan dövlətçiliyi, «Qarabağ» müharibəsi, Qarabağın işğalı, Xocalı soyqırımı, qacqın, köçkün, Azərbaycan Respublikasının Qacqınlar Komitəsi, cadır şəhərciyi, Şuşa döyüşü, atəşkəs, erməni işğalçıları, işğal olunmuş torpaqlar, erməni gülləsi, erməni hücumu, erməni terroru, erməni siyasəti, 20 Yanvar, Qara yanvar, 20 Yanvar cəmiyyəti, magistr, bakalavr, test, qəbul komissiyası, Tələbə Qəbulu Komissiyası, sağlamlıq, sağlamlıq mərkəzi, qan-damar

xəstəlikləri və s.

3) İSV-nin dilində ədəbi dil normalarının müəyyənləşdirilməsində təbiilik, işləklik, zərurilik, sabitlik meyarlarına və prinsiplərinə əməl olunur. Diqqətimizdə olan verilişlər - İSV-lər üçün göstərilən meyarlara intensiv işləklik və dəqiqlik meyarlarını da əlavə etmək olar.

4) Müşahidələr göstərir ki, İSV-nin dilində proqramın xarakterinə uyğun olmayan saya danışq sözləri çox yer alır. Bu sıraya aşağıdakı sözləri aid etmək olar; dəfə-dəfə, yüzdə-yüz, cürə, dənə, beşcə, ikicə, bircə və s. Bu sözlər ədəbi dil sözləri ilə əvəzlənməlidir.

5) İSV-də bir qrup sözlər son zamanlar yeni mənada işlənərək fəallıq qazanıb. Başqa qrup sözlər isə köhnələrək yeni alınma sözlərlə əvəz olunur.

Dissertasiyanın əsas məzmunu aşağıdakı məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan televiziyasının ictimai-siyasi verilişlərində nitq mədəniyyətinin tələbləri. «Filologiya məsələləri» jurnalı 2007, №3, s.126-134
2. Azərbaycan televiziyasının ictimai-siyasi verilişlərinin dilində orfoepik norma. Dil və ədəbiyyat» jurnalı, 2007, №3, s.155-156
3. İctimai-siyasi verilişlər və nitq mədəniyyəti məsələləri. «Elmi axtarışlar» jurnalı, 2006, №29, s.166-168
4. İctimai-siyasi verilişlərin dilində üslublar. «Dil və ədəbiyyat» jurnalı, 2008, №1, s.209-212
5. Azərbaycan televiziyasında ictimai-siyasi verilişlərin dili və telejurnalist peşəkarlığı. «Elmi axtarışlar» jurnalı, 2006, №30, s.55-57
6. Azərbaycan televiziyasının ictimai-siyasi verilişlərinin dilində leksik norma və leksik vasitələrdən istifadə. «Filologiya məsələləri» jurnalı, 2008, №2, s.84-94
7. Язык и публицистический стиль общественно-политических передач. Журнал «Вопросы филологических наук». Москва, №2, 2009, с.42-44.
8. О некоторых особенностях стилистики общественно-политических передач. РУССКОЯЗЫЧНЫЕ И БИ (ПОЛИ) ЛИНГВИЗМ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ XXI века: когнитивно-концептуальные аспекты. Материалы IV Международной научно-методической конференции. 21-22 апреля 2011 г. Пятигорск. 2011, с.97-99
9. Язык и публицистический стиль общественно-политических

**Язык общественно-политических передач
Азербайджанской телевидении**

Резюме

Для общественно-политических программ характерны ниже следующие языковые показатели:

1) на языке ОПП наиболее широко употребляется следующие общественно политические термины: новости, информация, вид обзор, обозреватель, информационная программа, аналитика информационной программы, политолог, зарубежные новости, блок зарубежных новостей, средства массовой информации, комментарий, комментатор, официальная хроника, информационная политика, специальный корреспондент, корреспондент, политический обозреватель, международный обзор и т.д.

2) на языке ОПП наиболее широко употребляется следующие слова, словосочинения и выражения.

Азербайджанская Республика президент Азербайджанской республики, президент, независимый Азербайджан, президентский аппарат, Министерство иностранных дел министр внутренних дел, заведующий общественно-политическим отделом при аппарате президента, заведующий отделом внешней политики при аппарате президента, Милли Меджлиса, народный избранник (депутат), исполнительная власть, города Баку, страны ГУАМ, фонд Гейдара Алиева, партия йени Азербайджан, оппозиционные партии, представители власти, народный артист Азербайджанской Республики, Орден «Истиг-лал» Азербайджанской Республики ит.д.

3) Основными критериями и принципами, которые необходимо следовать при определении норм литературного языка в общественно-политических программах является естественность, работоспособность, важность (востребованность) и стабильность.

4) Наблюдения показывают, что на языке ОПП широко употребляются не подходящие характеру программы слово типа: «dəfə-dəfə, yüzdə-yüz, cürə, dənə, beşə ikicə, biricə». Вместо этих слов должны употребляется более литературные слова.

5) Последние время слова, которые употребляется в ином значении, получили широкое распространение. Некоторые слова вымеряют и заменяются новыми заимствованными словами.

A.A.Hajiyeva

**The social and political programs of colloquial speech
in Azerbaijan TV**

Summary

All the following are very characteristic of the language of Social-political programs.

- 1) The most common terms used for the language of SPP; news items, information, video, brief review, reviewer, information, information program, political experts, foreign news, mass media, commentary, commentator, official chronicle, politics' of information, special correspondent, correspondent, political review and etc.
- 2) The most common words, expressions and word combinations used for the language of SPP:
The Azerbaijan Republic, the president of the Azerbaijan Republic, president, Independent Azerbaijan, the presidential apparatus, the ministry of foreign affairs, the minister of foreign affairs, the ministry of internal affairs, the minister of internal affairs, the administrator of the social-political section of the presidential apparatus, the administrator of the foreign affairs section of the presidential apparatus, The Milly Majlis (National Assembly), the meeting of the Milly Majlis, member of the Parliament, the executive body of the city of Baku, GUAM countries, Heydar Aliyev's Fund, New Azerbaijan Party, different parties, authority representatives, The People's artist of The Azerbaijan Republic, "Istiglal" (Independence) order of the Azerbaijan Republic, Test, recruitment committee, the student recruitment committee, health, health centre, the illnesses of the circulatory system, and etc.
- 3) Naturalness, usage, importance, stability, criteria, and the principles of are fulfilled in the language of SPP in defining of the literary language standards, the considerable programs bring intensive usage and accuracy principles of the literary of SPP.
- 4) Observations show that there are a number of unfigured words in the language of SPP like defe-defe, yuzde-yuz, dena, besja, ikije, birce.
The words suited the literary language standards should be used instead of these words.
- 5) Nowadays there are some group words that are very active. But the other group of words are getting older and replacing with the borrowed words.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ ИМ. НАСИМИ**

На правах рукописи

АЛИЯ АВАЗ кызы ГАДЖИЕВА

**ЯЗЫК ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЕРЕДАЧ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ТЕЛЕВИДЕНИЯ**

10.02.01- Азербайджанский язык

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологическим наукам

Баку-2011